

Wojciech Rafałowski

Recenzja książki pod redakcją Geoffreya Evansa oraz Nana Dirka de Graafa *Political Choice Matters. Explaining the Strength of Class and Religious Cleavages in Cross-National Perspective* (Oxford: Oxford University Press, 2013)

Książka *Political Choice Matters* jest wynikiem prac międzynarodowego zespołu specjalistów. Wpisuje się w nurt badań głosowania klasowego, czyli związków struktury społeczno-ekonomicznej elektoratu z zachowaniami wyborczymi. Jest swoistą kontynuacją publikacji Geoffreya Evansa *The End of Class Politics?* (1995). Tradycja badań tej problematyki sięga prac takich autorów, jak Seymour Martin Lipset (1998), Richard Rose i Ian McAllister (1986) czy Terry N. Clark i Lipset (1991). Odnosił się do niej także Ronald Inglehart (1997) – zwolennik tezy o wyłanianiu się rywalizacji politycznej związanej z wartościami postmaterialistycznymi.

Podstawowym celem przedstawionych analiz jest określenie, w jakim stopniu współczesne podziały klasowe determinują charakter rywalizacji politycznej. Ponadto autorzy analizują wyłonienie się nowego wymiaru rywalizacji, związanego nie tyle z wartościami postmaterialistycznymi, co z podziałami religijnymi – różnicowaniem wyznaniowym oraz sekularyzacją.

Podkreślają, że współczesne przemiany życia politycznego podważają użyteczność teorii podziałów socjopolitycznych do wyjaśniania rywalizacji wyborczej nie tylko w nowych demokracjach pokomunistycznych, ale także na zachodzie Europy. Chociaż pozycja zawodowa, religia i język to dalej najważniejsze wymiary różnicowania społeczeństwa, rosnąca heterogeniczność klas i związanych z nimi stylów życia sprawia, że osłabił wpływ tego czynnika na decyzje wyborcze. Nowych wyjaśnień zachowań politycznych należy szukać właśnie w uczestnictwie we wspólnotach wyznaniowych, które ma znaczenie jako czynnik integrujący, a zarazem budujący tożsamości i struktury przydatne do działania w sferze publicznej.

Rozdziały empiryczne omawianej pracy zorganizowano wokół dwóch hipotez wyjaśniających spadek znaczenia klas dla zachowań wyborczych.

Z jednej strony zmiany te mogą wynikać ze wzrostu heterogeniczności grup wyróżnianych ze względu na pozycje zawodowe. Z drugiej strony postępują konwergencja programów partyjnych, ich stanowiska ideologiczne zbliżają się do siebie. W związku z tym wybór polityczny nie jest już tak czytelny, jak kiedyś. Autorzy podejścia te określają mianem perspektyw „oddolnej” i „odgórnej” (*bottom-up versus top-down*).

Do weryfikacji obu hipotez zastosowano trzy metody analizy. Rozdział *Class voting and left-right party positions. A comparative study of fifteen western democracies, 1960–2005* prezentuje wyniki wielopoziomowej analizy, przeprowadzonej na zbiorze 196 sondażowych studiów wyborczych z krajów Europy Zachodniej, Ameryki Północnej i Australii. Zmienną wyjaśnianą jest siła związku między klasą społeczną a wyborem politycznym. Uzyskane wyniki z jednej strony potwierdzają hipotezę o spadku znaczenia klasy dla decyzji wyborczych, z drugiej zaś ukazują istotne zróżnicowanie tempa tego procesu w różnych krajach.

Dalsze rozdziały to studia nad ewolucją systemów partyjnych poszczególnych państw. Każdy obejmuje analizę historyczną oraz ilościowe badanie związku między klasami i głosowaniem. W wielu przypadkach uwzględniany jest też wymiar religijności. Do opisu ewolucji pozycji programowych partii wykorzystano dane Comparative Manifesto Project (CMP).

Problemy związane z wykorzystaniem tego ostatniego zbioru omawiają w rozdziale metodologicznym Ryan Bakker i Sara Hobolt. Odnoszą się między innymi do ich wiarygodności oraz sposobu konstrukcji wymiarów zróżnicowania ideologicznego. Słusznie dystansują się wobec wykorzystywania do tego celu analizy czynnikowej. Przeprowadzają porównanie pozycji partii, wyznaczonych za pomocą CMP, sondaży eksperckich oraz studiów na próbach ogólnokrajowych, pokazując, że podejścia te prowadzą do zbliżonych rezultatów.

Nie odnoszą się jednak do ważnego problemu wymieszania we wskaźnikach pochodzących z CMP stanowiska partii i ważności danej kwestii. Dane te bowiem oparte są na odsetkach zdań o określonym zabarwieniu ideologicznym, odnoszących się do konkretnych kwestii politycznych (np. zakresu interwencji państwa w gospodarce). O ile wielkość miejsca zajmowanego przez odniesienia do danej sprawy można uznać za trafny wskaźnik jej ważności, to wątpliwości budzi twierdzenie, że stanowisko o określonym zabarwieniu wyrażone w wielu zdaniach jest zawsze bardziej radykalne od opisanego zwięźle. Wyznaczanie pozycji partii w przestrzeni ideologicznej za pomocą tak skonstruowanych danych wejściowych powoduje wymieszanie dwóch odrębnych analitycznie zjawisk – ważności wymiarów rywalizacji i dystansów między pozycjami na tych wymiarach.

Wyliczone przy wykorzystaniu danych CMP wartości indeksów polaryzacji systemu partyjnego należy więc traktować jako wskaźniki natężenia programowej rywalizacji politycznej, a nie zróżnicowania stanowisk partii¹.

Uwzględnione w książce studia przypadków to demokracje anglosaskie (Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Australia i Kanada), kraje Europy Kontynentalnej (Dania, Holandia, Francja, Niemcy i Włochy) oraz „nowe” demokracje, spośród których poddano analizie przypadki Polski i Hiszpanii. W większości z nich stwierdzono osłabienie głosowania klasowego. Mechanizm tej zależności jest związany przede wszystkim z przemianami samych partii politycznych i ich programów (perspektywa odgórna). Ponieważ wymiar religijności uwzględniały tylko niektóre rozdziały, trudno sformułować na ten temat ogólne wnioski.

W odniesieniu do Wielkiej Brytanii stwierdzono spadek znaczenia klasy dla wyboru politycznego; proces ten jest przede wszystkim związany z ewolucją programową partii – powstaniem New Labour, ale także zmianami w ramach Partii Konserwatywnej. W Australii okresowe występowanie analogicznego procesu przypisywane jest zmniejszaniu się liczby członków związków zawodowych i populacji samej klasy robotniczej oraz postępującej sekularyzacji. Nie udało się potwierdzić hipotezy o znaczeniu zmian pozycji programowych partii. W Stanach Zjednoczonych dostrzeżono raczej rekonfigurację (*realignment*) niż osłabienie związku pozycji klasowej i sposobu głosowania. Autorzy eksponują zmianę partyjnej afiliacji klasy średniej, która sprzymierzając się z klasami niższymi, porzuciła republikanów na rzecz demokratów.

Wzory głosowania klasowego utrzymują się w Kanadzie. Autorzy zastrzegają jednak, że zależności te nigdy nie były silne, a więc ich trwanie nie czyni tego północnoamerykańskiego kraju miejscem występowania szczególnie istotnych związków klas i zachowań wyborczych. Taka sytuacja występuje za to w Danii, gdzie zróżnicowanie ekonomiczne ma duże znaczenie dla preferencji partyjnych. Programy duńskich partii w dalszym ciągu są zróżnicowane w odniesieniu do kwestii gospodarczych mimo włączenia w rywalizację wymiaru postmaterialistycznego.

Rozdział poświęcony Holandii koncentruje się na znaczeniu religijności i podziałów religijnych oraz ich złożonym wpływie na wybory. Stwierdzono także osłabienie zależności związanych z głosowaniem klasowym.

Analogiczne zjawiska zaobserwowano we Francji. Zmiany związane są zarówno z rozmyciem struktury klasowej, jak i zmianą pozycji ideologicznych

¹ Refleksję tę zawdzięczam prywatnej rozmowie z Robertem Rohrschneiderem z University of Kansas.

partii. Podobna ewolucja systemu partyjnego występuje w Niemczech oraz we Włoszech, choć osłabienie powiązania klasy społecznej i zachowań wyborczych ma tam mniejszy zakres niż we Francji. We wszystkich tych krajach występują także podziały polityczne związane z religijnością oraz wyzwaniem, jakie stawia napływ imigrantów.

Brak klarownych wzorów związanych ze spadkiem nasilenia głosowania klasowego stwierdzono w Hiszpanii. Wciąż ma ono znaczenie dla kształtu rywalizacji politycznej, aktywny jest także wymiar związany z sekularyzacją.

Szczególne zainteresowanie czytelnika może wzbudzić dotyczący Polski artykuł Natalii Letki. Ma on konstrukcję analogiczną do pozostałych części pracy i uwzględnia argumenty zarówno jakościowe, jak i ilościowe. Wiele uwagi autorka poświęciła relacjom między religijnością a wyborami politycznymi. Zasadniczo potwierdziła wcześniejsze twierdzenia o ich podstawowym znaczeniu dla sposobu głosowania w Polsce (por. Grabowska 2002). Nie wykryto istotnego związku klasy społecznej (kodowanej za pomocą schematu EGP) z poparciem dla poszczególnych partii. Letki udało się także klarownie przedstawić ewolucję programową polskich partii politycznych. W latach 90. XX wieku ich pozycje ideologiczne były zróżnicowane przede wszystkim w odniesieniu do kwestii ekonomicznych (interwencja państwa w gospodarkę, wolny rynek), natomiast od 2001 roku i wejścia do Sejmu Ligi Polskich Rodzin oraz Prawa i Sprawiedliwości dominuje polaryzacja na wymiarze wartości (kwestii światopoglądowych).

Podsumowując, należy wskazać mocne i słabe strony publikacji. Do tych pierwszych z pewnością należy dobór ważkiego i wciąż budzącego kontrowersje tematu oraz jego systematyczne zbadanie przy zastosowaniu wielu wzajemnie uzupełniających się metod. Ogromną zaletą jest też połączenie opisu gęstego z zastosowaniem danych sondażowych o zachowaniach politycznych oraz modeli regresji, pozwalających systematycznie badać problematykę wyboru. Słusznie nie wykorzystano do tego celu słynnego indeksu Alforda (1962), który przez wiele lat służył do pomiaru głosowania klasowego. Jego konstrukcja opierała się na upraszczającej, dychotomicznej wizji struktury społecznej, obejmującej robotników oraz klasę średnią, i przypisaniu im „standardowego” głosowania odpowiednio na partie socjalistyczne i leseferystyczną prawicę.

Cennym wkładem konceptualnym pracy w odniesieniu do analizy programów partii politycznych jest wyjście poza wciąż bezkrytycznie stosowaną w wielu zachodnich publikacjach opozycję lewica–prawica i wskazanie drugiego wymiaru zróżnicowania, związanego z religijnością i sprawami światopoglądowymi, czyli moralnością, multikulturalizmem i restrykcyjnością

prawa. Szkoda, że nie we wszystkich rozdziałach ten dodatkowy aspekt został systematycznie wzięty pod uwagę.

Należy zgłosić dwa istotne zastrzeżenia. Po pierwsze autorzy całkowicie pomijają pozaprogramowe aspekty rywalizacji politycznej. Wszak decyzje wyborców zależą nie tylko od tego, co partie im proponują w zakresie wprowadzanych rozwiązań. (Jest to wielokrotnie krytykowana w literaturze perspektywa prospektywnego głosowania ekonomicznego.) Istotną rolę odgrywają charyzma oraz związki o charakterze klientelistycznym. Personalizacja polityki w dobie mediów elektronicznych i przekształcenie partii masowych w ugrupowania typu *catch-all* sprawiają, że analizowanie zależności między strukturą społeczno-zawodową a zachowaniami wyborczymi powinno uwzględniać różne rodzaje możliwych związków między elitami politycznymi a społeczeństwem (por. Kitschelt 2000).

Ponadto już w chwili publikacji książka Evansa i De Graafa wydaje się nieco przestarzała. Ani słowem nie odnosi się bowiem do konsekwencji politycznych kryzysu gospodarczego ostatnich lat, który spowodował wzrost znaczenia kwestii ekonomicznych. W odniesieniu do niektórych krajów ostatnie uwzględnione wybory odbyły się w 2004 roku. Najświeższe badania pokazują, że prawie we wszystkich państwach Europy kryzys nie tylko wpłynął na wyniki wyborcze partii rządzących (przypadki Irlandii i Hiszpanii), ale niekiedy doprowadził do radykalnego przekształcenia sceny politycznej (np. w Grecji czy na Islandii)². Nawet w naukach o polityce zbyt długi cykl wydawniczy może mieć znaczenie dla recepcji publikacji.

LITERATURA PRZYWOŁYWANA

- Alford Robert R. (1962), *A suggested index of the association of social class and voting*, „Public Opinion Quarterly”, nr 26, s. 417–425.
- Clark Terry N., Lipset Seymour M. (1991), *Are social classes dying?*, „International Sociology”, nr 6(4), s. 397–410.
- Evans Geoffrey (1995), *The End of Class Politics? Class Voting in Comparative Context*, Oxford: Oxford University Press.
- Grabowska Mirosława (2002), *Religijność i Kościół a polityka w III Rzeczypospolitej*, w: Radosław Markowski (red.), *System partyjny i zachowania wyborcze. Dekada polskich doświadczeń*, Warszawa: ISP PAN, s. 101–146.

² W tym miejscu odnoszę się do wyników przedstawionych podczas 2013 EUDO Dissemination Conference pt. „Elections in Europe in Times of Crisis” w European University Institute we Florencji, która odbyła się 28–29 listopada 2013 r.

- Inglehart Ronald (1997), *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kitschelt Herbert (2000), *Linkages between citizens and politicians in democratic polities*, „Comparative Political Studies”, t. 33, nr 6–7, s. 845–879.
- Lipset Seymour M. (1998 [1960]), *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, tłum. Grażyna Dziurdzik-Kraśniewska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rose Richard, McAllister Ian (1986), *Voters Begin to Choose from Closed-Class to Open Elections in Britain*, London: Sage.